

Legenda Mátyás Ivánról

Összegyűjtötte Albert Zsuzsa

Albert Zsuzsa: Mátyás Iván 1918. december 23-án született, és 1995. október 6-án halt meg. Első novelláját Schöpflin Aladár közölte a *Tükörben*. Egy másikról így írt: „Ez a kézírata is félreérthetetlenül magán viseli a tehetség bélyegét. Előadásmódjában van szín, és a képei sokszor frappánsan, újszerűen hatnak.” Hőseiről: – ha ezek hősök – „csupa bizonytalan sorsú emberek, maguk sem tudják, hová mennek, és hova akarnak eljutni.” Mátyás Iván első könyve 1943-ban jelent meg, a *Csöszház*, 1944-ben *Az enyedi diák*, 1948-ban *A franciakulcs*. Két fontos könyve *A huszonegyedik utca*, *Vendégek a palackban*, 1949-ben. Utána nagy csönd. Majd 1955-ben *Egy festő ifjúsága* című könyvével jelenik meg újra. Számomra Mátyás *Fabulya feleségeivel* lépett a színre, amely 1959-ben, a Magvető Könyvkiadónál látott napvilágot. Elég nagy port vert fel ez akkor, különösen irodalmi berkekben, ahol ismerték a szereplőket. Végülis azt hiszem, ezzel *A pálya szélén* című könyvével ismerte meg a közönség az igazi Mátyás Ivánt. Én úgy gondolom, a századforduló új irányzatait folytatja, Krúdyt, Szini Gyulát meg a későbbi Gelléri Andor Endrét.

Emlékszem, kellemes, halk szavú, elegáns ember volt, enyhe humor és valami megfoghatatlan báj lengte körül. Egész lényé inkább a befogadó volt, így lehetett a félresodródott figurák felszínre hozója, mert meglátta és meghallgatta őket.

Vidor Miklós: Ő volt az első író, akit megismertem. Gyerekkori barátoktól hallottam, hogy novellákat ír, meg is jelengetnek, aztán egyszer csak ott volt abban a tabáni lakásban, ahova eljártunk szombat délutánonként, ez úgy a harmincas évek vége felé lehetett. Egy kicsit meglepődtem, mikor kiderült, hogy ő bizony már húszéves. Az a társaság, amelyik itt összejött, felső gimnazistákból állt. De Mátyás egy pillanatra sem éreztem semmiféle olyan fölényt, amit egy húsz év körüli fiatalember zöldfülű diákok közt magának imputálhatott volna, nagyon közvetlen volt, kellemes, és olyan érzésem támadt, hogy valami bizonytalanság is van mögötte, amit nem lehetett persze rögtön megfejteni. Egyébként, ami engem érdekelt volna, arról egy szó sem esett akkor, egy jó éven át nem is láttam. Aztán a viszontlátás váratlanul itt a Szentkirályi utcában történt meg, ahol az *Élet* című hetilapnak volt a szerkesztősége. Kézirattal a táskámban állítottam be, és ott láttam őt, oldalt, egy könyvespolc előtt állt, barátságosan köszöntöttük egymást, és én úgy éreztem, már van valakiben megfogóznom. Aztán együtt is mentünk el innen, és akkor elkezdődött egy diskurzus, amely úgy jó ötven éven át folyt, és ugyanilyen hirtelen, és váratlanul szakadt meg.

Rába György: Én 1942-ben ismertem meg Mátyás Ivánt. Vidor Miklós egy szép napon azt mondta nekem, van egy barátom, ő is író, gondolkoztam, hogy megismertesselek-e vele, annyira különböző a természetetek, nem tudom, hogy értitek meg egymást, hát azért megpróbálom. Megpróbálta, és több mint fél évszázadon át ez a beszélgetés, társalgás kialakult. Őt megismernem többet jelentett, mint egyetlen embert megismerni. A környezetét kellett megismernem, nem utolsó sorban a családi környezetét és a gyerekkorát. Az ő személyét és az ő írásait meggyőződésem szerint elsősorban ebből kell megérteni.

Elvált szülők gyermeke volt, külön élő szülőké, az apa, hogy finoman fejezzem ki magam, életművész volt, amire Mátyásnak semmi képessége nem adatott, és ez rányomta a bélyegét. Laktak ötödrendű kis szállodákban, ahol nem tudták fizetni a szállodabért, és Mátyás rettegve várta, hogy mikor jön el az apja és mikor menti ki onnan. Az egész gyerekkora ebben a rettegésben telt el. Aztán, amikor fölcseperedett, akkor az életművész apának más tulajdonságai kerekedtek felül. Már kamaszkorában fordult elő, hogy azt mondta Mátyásnak és az elvált feleségének, Mátyás anyjának, hogy vettem egy telket nektek, most folyik az építkezés. És telt múlt az idő, egy szép napon azt mondták, hát már megnézzük, hogy apád mit építtetett azon a telken. S kimentek oda, s találtak egy üres grundot, amelyen egy kecske legelészett. Ez az ő személyiségét megnyomta, mindig egy kicsit az elveszettek szeméből nézte a világot, az embereket, és ami ezen túl volt, azt kritikával, szatirikus indulattal, iróniával, meglehet, hogy ezért értették meg egymást.

Domokos Mátyás: Majdnem úgy kezdhetem én is, mint Vidor Miklós, Mátyás Iván volt az első eleven prózaíró, akit személyesen megismerhettem, itt a Rádió közelében, a volt Darling eszpresszóban, ahova fiatal egyetemistaként járogattunk. Lator László barátommal együtt abban a kitüntetésben részesültünk, hogy 1948. szeptember elején meghívott bennünket a Teleki téri lakásba. A lakást leírni már nem tudom, impresszionista foltokban emlékszem rá, kispolgári lakás volt, nagy horgolt csipketerítő az asztalon, ott ült az asztalnál hallgatagon Mátyás édesanyja, és később beállított az öreg, vagyis Mátyás apja, akit ő a novelláiban öregként emleget, és tartott nekünk egy fergeteges előadást arról, hogy annak idején hogyan fogadták őket az akkori fiatalokat. Fiatalok alatt értendő például Ady Endre, akivel kapcsolatban ő kapott egy megbízást: én már elfelejtettem, ki volt az a szerkesztő, aki megbízta, hogy „Gyulám, vágd le a *Vér és aranyt!*” És akkor két hétig az egész város lélegzetvisszafojtva figyelte, hogy vajon „Gyulám” levágja-e a *Vér és aranyt*, de aztán „megkegyelmeztem neki,” mondotta atyaián az *Öreg*.

Mátyás ott ült mellettünk, éreztem, hogy feszeng, de nem szólt semmit. Ettől kezdve aztán én is azt mondhatom, hogy Mátyás haláláig nagyon gyakran találkoztunk, és egyáltalán nem lepett meg, sőt természetesnek tartottam, az első benyomások alapján is, megismerve az ő környezetét, megtudva később mindazt, amit Rába Gyurka meg Vidor Miklós elmondott, hogy benne nem halálfélelem volt, ahogy mondogatta mindig tréfásan, hanem életfélelem. Mert rémületes hullámvasúton utazott fiatalokorában, garniszállókban szorongva, aztán voltak Gyulámnak, vagyis az öregnek olyan grümdolásai is, amikor tele lett a zsebe pénzzel, de ezek nagyon rövid ideig tartottak. Ehhez még hozzá kell tenni azt is, hogy Mátyásról Karinthy nem írhatta volna meg a jeles tanuló portréját vagy karikatúráját, mert nem ment neki az iskola, és negyedik gimnázium után kimaradt az iskolából is. Talán azért nem nézte le a köréje gyűlő diákokat, Vidor Miklós barátait, mert nem volt meg hozzá az „erkölcsi” alapja, bár ezt csak viccből mondom. Alkatából hiányzott az ilyenfajta lekezelés. Ő mindenkit érdeklődéssel nézett, ugyanakkor rendkívül jó megfigyelő volt. Azt mondhatom, hogy keresztül látott az embereken mint az ablaküvegen, csak ennek ő másképpen adta tanújelét, mint általában szokás.

Lator László: Erre a látogatásra, amit Matyi emleget, én is nagyon jól emlékszem, csak azt nem értem, hogy miért hívott meg bennünket Mátyás. Arra sem emlékszem, hogy hol ismerkedtem meg vele. Vagyis valami olyasmi emlékem van róla, hogy mint a novelláiban, megjelenik egyszer egy figura, van, aztán eltűnik. Jól emlékszem viszont Mátyás Iván apjára, akit Matyi is meg Rába Gyurka is megidézték, nem annyira nekem vannak élményeim, hanem Kormosnak volt róla egy története. Ő egy időben valamelyik lapnál dolgozott, újságíróként, nem tudom, melyiknél. Egyszer azt mondták neki, hogy a sportújságírónk, sportrovatvezetőnk nem ér rá, menj ki a Fradi-MTK meccsre – nem tudom, mennyire hiteles ez a történet –, Mátyás kiment, mármint az apa-Mátyás, végignézte a meccset, majd feltárcsázta a szerkesztőséget és azt mondta: négy-három! és lecsapta a kagylót. De hogy ki nyert és ki veszített, azt nem mondta. Bár az is lehet, hogy ez Mátyással esett meg. Hiteles ez a történet?

Rába György: Azzal az ámyalással, hogy ez a Phoebus-Gamma mérkőzés volt.

Lator László: Ez nagyon fontos, mert köztudomású, hogy Mándy nagyszerűen ismerte a futballt, nemcsak az írói anyagához tartozott hozzá, hanem bármikor felmondta akármelyik csapat egész névsorát, sőt a felállását. Ebben, azt hiszem, csak három versenytársa volt, a legnagyobb, meglepő módon, Kálnoky Laci, aki nemcsak fejből tudott mindent, hanem terjedelmes és pontos kimutatásokat is vezetett. Ottlik a másik, de Ottlikot az atlétika érdekelte, ő azt tudta fejből, hogy az 1936-os berlini Olimpián Hans Wölke mennyit dobott súllyal, hány centivel nyerte Owent a távolugrást, és így tovább. A harmadik pedig Kormos volt, természetesen, aki szintén nagyszerűen ismerte a futballtörténelem részleteit.

Domokos Mátyás: Igen, de Iván, akiből sportújságíró lett, saját bevallása szerint rossz sportújságíró volt, mert ha vidékre ment tudósítani, mindig utolsónak ért a postára, s addigra a többiek már lefoglalták a telefonvonalakat, és lekéste a lapzárlatot, amit aztán a szerkesztőségben is megelégetek és útilaput kötöttek a talpára. Egyébként egyszer elmesélte Iván, valamikor a hetvenes években, élete egyik legnagyobb sikerét és elismerését azzal aratta, hogy Szombathelyen, író-olvasó találkozóon, amikor a város helyi urai egy baráti beszélgetés során elkezdtek faggatni, mi a viszonya a sporthoz, érdekl-e egyáltalán az író urat? Akkor Iván válasz helyett elkezdte mondani a régi *Savária* összeállítását, és megdicsőült. Ő lett a legnagyobb magyar író abban a fél órában, amíg ez a találkozó zajlott.

Karcsai Kulcsár István: Iván nagyon sokat mesélt erről az időszakról, és nagyon bántotta, hogy nem tudta megírni. Pedig olyan sztorik voltak itt! Azt hiszem, Bélynek hívták, valami vezértábornagy vagy mi volt, akiről írnia kellett. Iván leadta a cikket, azt írta, hogy a mérközésen megjelent Bély százados. Mire behívta a főszerkesztő, azt mondja: kis kollega, ön gazember vagy hülye?

Kaló Flórián: Ahogy ballagtam erre a beszélgetésre jövet, lefelé a Gellérthegyről, elkezdtem gondolkodni azon, hogy mi az, amit a legjobban szerettem a Mándyval való együttéléinkben? És rájöttem, nagyon büszke is vagyok magamra: a nagy, közös nevetések. Mi Ivánnal valahogy egy hullámhosszon voltunk agyilag, ebben a nevetés-ügyben, hatalmasakat tudunk röhögni, akkor ő sem volt csendes. Negyvenéves elmúlt, amikor mi találkoztunk. Az én első feleségem, Domján Edit, fölkerült a Petőfi Színházba Budapestre, 1961-ben. Az egyik első bemutatója annak az akkor alakult Petőfi Színháznak – ami egy musical színház volt – Mándy Iván *Mélyvíze* volt. És ott, a páholyban, egy főpróbán mutatott be Szinetár minket egymásnak Mándy Ivánnal. Miután Mándyban rengeteg fanyar irónia és önirónia volt – az öniróniát muszáj nagyon hangsúlyozni, később, öregkorban kopik az ember öniróniája, mert annyi baja van önmagával, a világgal –, ami bennem is talán valamelyest munkált mindig, ez bennünk nagyon találkozott, az első pillanattól fogva. Már ott, a páholyban, hatalmasakat röhögtünk. És ez megmaradt, gyakorlatilag három és fél évtizeden keresztül.

Rába György: Hallottuk azt, hogy Mándy Iván szelíd volt, kedves volt, hallottuk azt, hogy iróniája volt, ami nem egészen olyan természetű magatartásra és alkatra vall, mint a szelídség. Hadd tegyek hozzá én is egy olyan vonást, ami megint csak másik oldalát mutatja meg, mert nagyon is összetett személyiség volt.

1948-ban a kulturális kormányzat szervezett egy nagy, országos találkozót, kongresszust a fiatal íróknak, mégpedig Sárospatakon. Utaztunk oda, gyönyörű szép tájon, Sárospatak vidéke gyönyörű, ez volt a legszebb és a legzavartalanabb élményem ebből, megérkeztünk, fejedelmi vendéglátás volt, asztalnyi tálakon hozták az ételt.

Kaló Flórián: Rákóczi fejedelemhez méltó.

Rába György: De elkövetkezett a dolog lényege, és a lényegen belül, többek között felszólalt Pándi Pál, elmondott egy szenvedélyes antiimperialista szöveget.

Kaló Flórián: Ahogy az dukált akkor.

Rába György: De azért nem dukált annyira, hogy ne lepett volna meg bennünket, néhányunkat legalábbis, és ne zavart volna. Mándy Ivánt különösképpen. Hát még az, amikor Pándi kijelentette, hogy ezt a szöveget ő megfogalmazza, és közös kiáltványként óhajtja terjeszteni. Szünet következett, akkor Mándy Iván odament hozzá, és azt mondta: idefigyelj! ha te ezt a szöveget velünk alá akarod írni, úgy fenéken rúglak, hogy megemelegeted. De hogyha békén hagysz bennünket ezzel a szöveggel, azt nem fogjuk elfelejteni, ha úgy következnék a dolgok – mondta 1948-ban. Nem tudom, hogy félt-e Mándy Iván erejétől Pándi Pál, aki egyébként ifjúsági birkózó volt, és Iván nem volt az, de tény az, hogy nem íratott alá velünk semmit.

Karcsai Kulcsár István: Én meg úgy ismertem meg Ivánt, hogy a Madách Színházban voltam segédrendező, de irodalmi ambíciókkal, úgy hogy dramatizáltam egy Jókai-kisregényt, ez *A nagyenyedi két fűzfa* volt. Akkor a SZOT-nak, a szakszervezetek központjának volt egy műsorfüzet-sorozata. Abban az időben nagyon népszerűek voltak az ún. amatőr együttesek, mert valamiféle társadalmi munkát kellett végezni, és a színjátszás volt a legkönnyebb. Rengeteg amatőr együttes alakult, ezeknek az anyagát, színdarabokat, kis jeleneteket, adta ki az a bizonyos SZOT. Ide vittem el ezt a Jókai-dramatizálást, és azt mondták: add oda Mándy Ivánnak. Amitől én teljesen megrendültem, mert a nevét ismertem, mondtam: ez névazonosság? – Dehogy, ez Mándy Iván, az író. Rettentő meghatottan odaadtam *A nagyenyedi két fűzfát* Ivánnak, aki körülbelül egy hét múlva azt mondta: minden rendben van, jön a kis jelenet, ötven százalékot fölvehetsz, ötven százalék Vidor Micué, mert egy kicsit le kellett porolni.

Később megalapították az úgynevezett Népművészeti Intézetet, ami nem különösen szerencsés név, mert foglalkozott amatőr táncosokkal, színjátszókkal, bábosokkal, és így tovább. Ott alakult egy nagyon kitűnő szerkesztőség, és egy *Színjátszók Könyvtára* című sorozat, amelyben nagyon jó dolgok jelentek meg. Ez úgy történhetett, hogy ez a hely valóságos sziget volt az ötvenes években, Széll Jenőnek köszönhetően, aki kiváló ember volt, ő volt az igazgató. Egy F. Rácz Kálmán nevezetű szerkesztő vezette a mi csoportunkat, szintén író ember. Ide került Iván, és így lettünk kollegák ebben a bizonyos *Színjátszók Könyvtára* sorozat szerkesztésében. Aminek a nagy érdeme – függetlenül attól, hogy viszonylag színvonalas dolgok jelentek meg benne – az volt, hogy az íróknak anyagi lehetőséget biztosított.

Vidor Miklós: Életmentést.

Karcsai Kulcsár István: Tamási Árontól Remenyik Zsigmondig, Tersánszky Józsi Jenőig, sőt Illyés Gyuláig jelentek meg itt az írók munkái. Itt voltunk kollegák Ivánnal jó néhány éven keresztül. Rengeteg dilettáns anyag is jött, azokról is kellett lektori véleményt írni. Precízen, komolyan megírta a lektori véleményeket, és nagyon remek szerkesztő volt ebben az időben.

Később aztán sorra kirakták az embereket, Ivánt az elsők közt. Fanyar humorára jellemző, hogy lement az igazgatóhoz, és amikor feljött, kérdeztük mi történt? – Azt mondja: kirúgtak. Mondom, ki? – Azt mondja: Széll Jenő. Sír! Azt mondta: Mándy elvtárs, magát kell kidobnom? És azt mondtam: ne sírjon Széll elvtárs, majd csak lesz valahogy! Szóval ebben a stílusban ért véget Iván egyetlen fix állása.

Vidor Miklós: Egyébként visszatérve arra, hogy miből élt. Jóval korábban, mondjuk, még az ántivilágban is, amikor eljött a nagy fizetési nap, akkor mindig egy frászban ment a kasszához, mert előfordult, hogy azzal fogadták: a papa már járt itt.

Domokos Mátyás: A papára jellemző történet az is, amit Ivántól hallottam: talán 1941-ben vagy 42-ben egyszer őt behívták katonának, és akkor Iván egyszerűen elbujdokolt, ahogy az iskolának hátat fordított, a hadkiegészítőnek is. Ellenben az öreg bement a hadkiegészítőbe, a táskából kivett egy csomó kéziratot, lecsapta az asztalra, s fennkölt arccal azt mondta: Iván fiam ezt küldi a hazának! Gondolván, hogy ezzel megtette hazafias kötelességét. Szóval ilyen figura volt az öreg.

Vidor Miklós: Meg kell mondani, hogy egy jó szó is hangozzék el Gyuszi bácsiról, bizony az ő nagy linkócisága bizonyos esetekben és helyzetekben üdvösen érvényesült. Emlékszem arra, hogy 1944-ben, amikor Ivánnal ketten voltunk már jóformán csak itthon, akkor mindenféle csomagokkal és egyéb küldeményekkel csillagos házakba kellett járnunk, és elvinni a vinnivalókat. Ezt illő frászok között, de becsületesen teljesítettük, és a szervezést biztos, hogy Gyuszi bácsi csinálta. Hogy ezt nem egészen önzetlenül csinálta, erről most ne beszéljünk talán. Amint azt Gyurka nagyon pontosan megfogalmazta, Iván egész életének alapvető komplexusa volt az apja.

Karcsai Kulcsár István: Egyébként nekem van egy Mándy Gyula verseskötetem, valóban megjelent.

Vidor Miklós: Nekem is van. Két kötet.

Rába György: Egyszer azt mondta nekem Iván, legnagyobb elképedésemre: – Hát, tudod, amikor én úgy éber-álomban – nem hiszem, hogy a képzelgés szót használta, talán a fantáziálást, de erről volt szó lényegében véve – úgy magamat elgondolom – s akkor ő már lehetett ötvenéves –, én még mindig centercsatárnak képzelem magamat. Ez valamelyest közelebb visz az írásainak a megértéséhez is. Egyik vallomásában elmondja, hogy pályája kezdetén azzal adták vissza az írásait, hogy: *hát nem lehet tudni, hogy ki beszél!* Ez végig megmaradt, és ez lett az egyik előnye, egyik jellemző tulajdonsága az ő írásművészetének. Tudniillik, ahogy az író a vallomását teszi, ez az író az a csupa félelem gyerek és kamasz, akinek a tudatába rögtön belépnek az ellenségek, az ellenfelek, akik csakugyan mondják a magukét, ő is elmondja a maga félelmeit és kétségeit, és ilyenformán több ember beszél egy ember szájával, az író szájával. Ezért nem lehet tudni, hogy ki beszél, ugyanakkor a képzeletnek és a valóságos történésnek egy rendkívül érdekes erős, egymást fölerősítő játéka zajlik le előttünk.

Lator László: Honnan veszi Mándy Iván a novelláit, regényeit – bár azok is inkább novellák – anyagát? Abból, amit most itt elmondatok az apjával való kapcsolatáról anekdotákkal, valami lényeges dolog derül ki, az, hogy alakult ki Mándy Iván közérzete, helyzete a világban. Azt gondolom, leginkább ezt a közérzetet írta ő állandóan. Egyébként mit csinált? Én csak arra emlékszem, hogy eszpresszóba, kávéházakba, esetleg kocsmákba járt, emlékszem, hogy itt nem messze, a Rókus kórház mellett volt egy nagyon lepra hely...

Vidor Miklós: a Hullamosó.

Lator László: A Hullamosó, igen, ahol még volt alkalmam találkozni Csikó bácsival, akit Mándy Iván előre felvezetett. Csikó bácsi ült az asztal mellett, és időnként felnyerített, talán ezért hívták Csikó bácsinak. Vagyis a figurái ott voltak előtte, körülötte, de nem emlékszem, hogy bármelyikükkel beszélt volna Iván. Ilyen értelemben sem lehet őt realista írónak gondolni. Volt az a, mondjuk, gyerekkorából hozott közérzete, helyzetérzete, és ahhoz egyszer csak úgy megjelentek a megfelelő figurák. Rába Gyurka azt mondta az előbb, hogy a fantázia, a képzelgés és a valóság összekeveredett benne. E tekintetben biztos, hogy Krúdy rokona, én leginkább őt érzem mögöttem. Kommos egyik versében is ketten jönnek-mennek, az egyik Pistoli, aki Krúdyt, a másik Csempe-Pempe, aki Mándy-hős, és Mándyt takarja.

Albert Zsuzsa: Valaki írja róla, hogy hisztérikusan, túlfűtött érzelmek felé fut ki a történet. Frászos és döbbenetes.

Lator László: Én a novelláiban nem a túlfűtött érzelmeket érzem, hanem inkább a furcsa, hagyományos légkört. És ahogy ő hallgatni tudott, hát hiszen mindnyájan azt mondjuk, hogy Iván figyelt. Azt gondolom, hogy a hőseiről, ha lehet egyáltalán hősöknek nevezni őket, nem tudunk meg többet, kivéve persze azokat, akiket ismertünk, mondjuk, a *Fabulya feleségei*, az *Előadók, társszerzők*, vagy a *Branco* alakjait, mint hogy egy furcsa, irizáló, vagy körvonalatlan alak csak úgy átcsúszik a novellán, egy nagyon erős atmoszférában.

Biztos, hogy Mándy hallgatta, mit beszélnek az emberek, időnként hosszabb önvallomásokat is meghallgathatott egy-egy csehóban, de ami az ő novelláiba azokból bekerült, azok a mondatfoszlányok, a mondatfördékek, amiket Mándy szemlélete vagy közérzete hívott be a novellába.

Karcsai Kulcsár István: Ha valaki mesélt vagy beszélt, alig voltam úgy vele együtt, hogy azt ne mondta volna: adjatok gyorsan egy cetlit, meg egy golyóstollat! Gyakran papírszalvétákra írta föl, amit hallott. Veszedelmes dolog volt, mert ha valakinek volt valami ötlete, vagy sajátos neve, vagy nem tudom, micsodája, azt ő azonnal fölírta. Azt mondta: ez az én kannibál önzésem.

Domokos Mátyás: Valóban nagyon fontos, amit Kulcsár Pista mond, mert én olvasóként és kritikusként, de Mándy fiatalabb barátjaként is azt tapasztaltam, hogy nagyon eleven kapcsolatban volt az élettel, csak éppen azt vette ki az élet jelenségeiből szinte magnetofon hűséggel, amire az ő írói természetének szüksége volt, amire affinitása volt, és ezáltal az élet, ahogyan azt mi természetes értelemben felfogjuk, eltűnik az írásából, és másképpen rendeződve, mozaikokként jön vissza az a lényeg, amit ő megfigyelt. És amit ő fontosnak tartott.

Én megfigyeltem Mándy körül egyébként azt is, hogy amerre jár és amerre mozog, az élet maga is átváltozik Mándy novellákká. Tehát ez egy furcsa kapcsolat volt író és az élete között, és itt nemcsak a személyes életére gondolok, hanem arra, hogy a jelenségek, ha az ember már egy kicsit ismerte az ő lírai világát, kezdtek úgy rendeződni, mintha egy Mándy-novellában élénk és mozognának. Azért tudunk ennyi anekdotát elmondani róla, ennyi, egyébként igaz történetet, mert körülötte ezek novellává kristályosodtak. Furcsa módon, noha látszólag semmit nem tett ennek érdekében, de én is tapasztaltam, hogy valósággal szellemi zsebtolvajként vág zsebre egy-egy félmondatot, egy megfigyelést, méghozzá olyan dolgokat, amikre a legtöbb ember, még ha író, akkor is, ügyet se vet. És ebből a hulladékból, ebből a maradékból építette föl a saját írói világát, ami *teljes* írói világ. Van egy kései novellája, azt hiszem, *A fáhrtmester* a címe, vagy legalábbis egy ilyen fáhrtmester a hőse, aki tolja a feltevőgépet. Akkor ott el is hangzik ez: én a maradékokból csinálom meg. Egyik író kollegája azt mondta kicsit rosszmájúan, de nagyon éleslátóan – hivatkozva az *Ügynök a kórházban* című novellájára, amely azzal kezdődik, hogy egy Rákóczi úti beszólító ügynököt kiszorítanak a Dohány utcába, és akkor ez az ügynök azt mondja: innen már nem hagyom kiszorítani magamat –, no most ez az író azt mondta, hogy Mándy is ilyen, hogy kiszorították az irodalom főútvonalairól, de onnan már nem hagyja tovább kiszorítani magát, és ott megcsinálja ezt a teljes világot.

Tudnék is példákat mondani erre, hogyan rendeződött át körülötte az élet novellává, de Rába Gyurka mondta, hogy „ki beszél”. Oda térek vissza, akármilyen banálisan hangzik is, hogy az élet beszél, de nem naturalista stílusban: egy láthatatlan rendező merész vágásokkal átrendezte az élet szavát, az élet hangját.

Vidor Miklós: Én ezt majdnem hogy megfordítanám: úgy megszoktuk, hogy már az ő szemével látjuk a jelenségeket.

Karcsai Kulcsár István: Ezt akartam éppen mondani, hogy mikor megismertem Ivánt és utána beszélünk baráti körben, feltűnt, milyen érdekes, hogy beszélnek ezek, mi ez a hang? Hát ez Iván hangja volt.

Domokos Mátyás: Emlegette Mándy Iván Bermuda-háromszögét: Mátyás tér – Teleki tér – Tisza Kálmán tér. De hogy miket vett ott észre Mándy: valami hallatlan (azt kell mondanom) eleganciával ebből a festői lumpen-világból olyan finomságokat, amikre nem figyel senki. Leírja például azt, hogy lát két kövér koldust. Ebben van valami döbbenetes és groteszk: ki ad egy fillért is egy *kövér* koldusnak? Ennél nagyobb szerencsétlenség nincsen! Ehhez képest az irodalom világában az, ha valakit agyonlőnek, semmi. Ennek van hatása. Két kövér koldus.

Ő mindent elhagyott az írásból. Egy különös *minimál art* technikával jelenítette meg a világból azt, ami számára íróként fontos volt.

És ezért van ilyen ereje és szuggesztivitása az írásainak, mert minden fölöslegeset elhagyott. Nincs ott az, hogy ez mondja, az mondja, a helyszínek leírásában is egy-egy vonással jelenít meg, mint azok a híres japán festők, rajzolók, akik egyetlen vonással egy egész világot föl tudtak idézni.

Albert Zsuzsa: Ez költői próza, a költészetben is fontos az elhagyás.

Lator László: Kormos fel is fedezte, hogy Mátyás Iván költő, mert közölte egy írását egy vers-antológiában: joggal.

Vidor Miklós: Én egy másik dologra térek vissza, az ő idegbajára. Ami egész kigyerek korában, elemista korában – hát őt elvinni az iskolába, az dráma volt. Hogy sikerült-e vagy sem, hát, tényleg, zsigeri ellenkezés volt benne. Valóban nem volt közösségi ember, úgyhogy az ő iskolából való kimaradása nem az iskola szellemének, vagy a tanárai kellemetlen voltának, vagy az osztálytársainak volt köszönhető, hanem iszonyodott attól, hogy egyik téglá legyen abban az épületben. Idősebb korára – mert erről sokat beszélgettünk, két neurotikus miről beszéljen, ha nem erről – azt mondta: nekem szerencsém van, mert ez folyton javult. Valóban javult, és ehhez hozzájárult aztán az is, hogy úgy negyvenéves kora után már végre kezdte megközelíteni azt a helyet, ami neki kijárt.

Rába György: Domokos Matyi mondott itt egy művészeti szakszót, a *minimál artot*, – élete végén ezeket a képességeit egészen magas fokra emelte. Akkor írt néhány olyan novellát, ami nem más, mint egy-egy tárgynak az életre keltése, egy teljes élet bemutatása, a maga ellentéteivel, tragédiájával és groteskságával: egy kalapnak a körüljárása, vagy a *Kabinszűnyogok*, ezek mesterműve. Amikor már azt ember azt hiszi, hogy egy író mindent megcsinált, amire egyáltalán képes volt, akkor még egyet tudott lépni előre, és ez ennek a *minimál art*nak még egy lépéssel előbbre vitele, még egyet csavart rajta. Ezek remek írások.

Domokos Mátyás: Nekem e tekintetben utolérhetetlen remek az alig kétoldalas írás, a *Kabinszűnyogok*. Valaki boldogan kimegy a strandra a kánikulában, bemegy a kabinba, hogy levetközzön, és egyszer csak zümmögést hall, és aztán megrohanják és elkezdik csípni a szűnyogok, és most jön a lényeg!, a szűnyogok ezért bocsánatot kérnek, hogy „ne tessék ránk haragudni, hát mi csak a dolgunkat tesszük, csak a kötelességünket teljesítjük”, és nem tudom megmondani, hogy hol és melyik mondatnál, de hirtelen az ember azt érzi, hogy ez egy óriási szörnyű metaforája annak a negyven esztendőnek, ami Ivánnak is a sorsa volt, politikai, történelmi értelemben, hogy az ember boldog gyanútlanúsággal belép az életbe, mint egy pompás, napsütötte strandra, és akkor rázúdul ez az ocsmány szűnyoghorda, a szenvedés és ráadásul a hóhér kér elnézést. Az áldozattól kéri a bocsánatot, és el is várja!

Lator László: Persze, ezt az értelmezést is szívesen hallgatom, de lehetne ezt – nem akarok nagy szavakat használni, de valahogy – metafizikai értelemben, lételméleti értelemben...

Domokos Mátyás: ...mind a kettő. A kettő nem zárja ki egymást.

Lator László: Emlegetted a politikát, szó volt róla, hogy 1943-ban jelent meg a *Csószkunyhó*, ha jól emlékszem, és úgy látszik, minthogyha Mátyás pályája folyamatos – kiszorították ugyan a pálya szélére –, töretlen pálya lett volna, de ez nem így volt. Megjelent, úgy emlékszem, utójára, vagy *A huszonegyedik utca* vagy talán a *Vendégek a palackban*, nem tudom, hogy ez 1948-ban vagy 49 elején lehetett, utána Mátyás elhallgatott, illetve elhallgattatták. Ha ezt mondjuk, hogy elhallgatott, az nem azt jelenti, hogy sértődötten bevonult egy sarokba, és dacosan hallgatott, hanem azt, hogy nem közölték, amit írt.

Karcsai Kulcsár István: Egyáltalán nem közölték, és emlékszem egy mondatára, mondtam, hogy Iván, azért neked megjelent annak idején egy-két dolgod. – Azt mondta: igen, ez tulajdonképpen mázli dolga, mert az ember leüthetett egy hangot. És ettől boldog volt.

Lator László: Közben élte azt az életet, hogy...

Karcsai Kulcsár István: Népművészeti Intézet...

Lator László: ...de hát volt olyan idő, amikor semmit se csinált, csak részben átdolgozott a Rádióknak, részben szocialista-realista szerzők rossz kéziratát írta át, legalábbis úgy emlékszem, ezt is csinálta, ez is az egyik pénzkereseti forrás volt, aztán pedig az, amit az *Előadók, társszerzők*, a hallgatás éve alatt írt novellái beszélnek el: akkoriban sokan, hallgató írók abból éltek, hogy elmentek előadni, Rákospalotán vagy Újpesten összeterelték a viszolygó melósokat, és meg kellett hallgatniuk az író elvtársat, aki rendszerint egy szovjet regényről tartott előadást. Erről szól egyébként az *Előadó érkezik* című remekműve, annak is valóságos figura a hőse, Biller, nyugodtan megmondhatjuk, mert nem bántunk meg vele senkit, Szabó Ede, a nagy tehetségű kritikus alakmása.

Albert Zsuzsa: 1948-tól 1955-ig nem jelent meg kötete.

Vidor Miklós: 1955-ben a Magvetőnél egy olyan hűszíves válogatott novellák, az volt az ő visszatérése.

Domokos Mátyás: Igen, az volt a visszatérése, de ha már szóba hozod a Biller-novellákat és társait, arra is emlékszem, hogy 1951-ben vagy 52-ben Szilveszter éjszakáján Lengyel Balázséknál voltunk, még a Kékgolyó utcában, s biztos, hogy ott volt Ottlik, Iván, Jékely. Talán Mészöly, és talán Kormos. Valamikor az éjszaka folyamán Jékely és Ottlik egymásnak ugrottak, és arról kezdtek el nagyon szenvedélyesen szemrehányást tenni egymásnak, hogy: miért nem írsz?, ez disznóság, gyalázat, egy írónak írni kell, és kemény szemrehányásokat tettek egymásnak. Iván ezt hallgatta, s amikor hozzáfodultak, csak annyit mondott: én írok.

Később sokan kérdeztük, én számtalanszor megkérdeztem tőle a következő évek során, hogy írtál-e az asztalfióknak az ötvenes években? – Ezt-azt – válaszolta. – Hol vannak a kéziratok? – A szekrény tetején egy vulkánfiber bőröndben. – De húsz éven át soha nem mutatta meg senkinek, hogy mi van, egyáltalán: van-e valami ebben a legendás bőröndben.

1970-ben aztán kinyílt a bőrönd, s megjelentek az *Előadók, társszerzők* novellái. Ötvenes évekbeli hétköznapi sorsának, a „pálya szélére” szorított irodalmároknak sivár életanyagából, a „rossz anyagot” megnevesítve, remekműveket formált.

Kaló Flórián: Mátyás költő volt, miközben a morbiditáshoz volt hajlama. A *Fabulya feleségeinek* a befejezése, amikor Fabulya, Turcsányi és Zsámboki ezzel a lufival elindulnak a Károlyi kert irányába, ez maga a költészet. Nekem egyenrangú az én talán egyik legkedvesebb regényem, Turgenyev: *Apák és fiúkjának* a befejezésével. Nagyon szerette egyébként, ha észrevették benne a költőt.

Albert Zsuzsa: Azt hiszem, hogy a legjobb jelenlegi prózára ez általában jellemző, fontos...

Kaló Flórián: A mindenkor legjobb prózára jellemző.

Albert Zsuzsa: Az is lehet. Szóval, nem elég csak történeteket mondani, annak a háttérben filozófiáknak, magatartásnak és még valami többletnek is kell lennie.

Kaló Flórián: Magával érdemes beszélgetni.

Rába György: Ami a *Fabulyát* illeti, itt talán érdemes még néhány szót hozzáfűznünk. A két legfontosabb személyre, az íróra és a modellre, akik nagyon jó barátok voltak.

Kaló Flórián: Kulcsregény, mint tudjuk.

Rába György: Sőt, annyira kulcsregény, hogy nem is kell titkolnunk a neveket.

Kaló Flórián: Volt is sértődés, rendszeren.

Rába György: Iván ragaszkodott ahhoz, amit átél, a tapasztalathoz, az élményhez, és itt egy másik példát is említhetek. Egyszer Nemes Nagy Ágnes az ő tanári élményeinek a vidékéről elmondott egy történetet, és megnevezte a szereplőket. Iván azt mondta: hát ezek így, ketten együtt, ez két fantasztikus név! Ezt fölhasználom! Dunai és Pazár! Dunai és Pazár! – mondta. És valamelyik írásában, most már nem tudom, melyikben, csakugyan ott szerepeltette a Dunai és Pazárt. Történt, ami történt, nevezetesen az, hogy egyszer

csöngettek Mátyás ajtaján, ajtót nyitott, ott állt két szép szál fiatalember, és azt mondták: – Dunai – mondta az egyik, Pazár – mondta a másik. Erről csak annyit tudok mondani, hogy én ez után találkoztam Ivánnal, úgyhogy túlélte.

Ami viszont a *Fabulyát* illeti, annak az utóéletében, és igencsak hullámozó történetében, ami az irodalmi életet is fölbolygatta egy időre, abban a modell is közrejátszott. Végh György maga is közrejátszott, ugyanis fölkeresett engem, amikor hallotta ezt, lévén, hogy mindkettőnknek külön-külön és együtt is barátja, s azt mondta, hallotta, van ez a regény, ami tulajdonképpen róla szól, s ő a főszereplője, sőt az elmúlt napokban hallotta, hogy ezt Csernus Tibor fogja illusztrálni, aki viszont neki régi jó barátja, és azt gondolta, elmegy hozzá, és modellt ül neki. Akkor már legyen kerek az egész. Mondtam neki: te ide figyelj, ne gondold, hogy ez valami neked kedvező színes mese! – nem baj – mondta, minden jó propaganda! Elment és modellt ült, és ezért nem nyithatta ki a száját.

Albert Zsuzsa: No, de magán-beszélgetésben rettentő sokat kesergett, mi Végh Gyurkával voltunk közeli jó viszonyban, és egyszerűen úgy érezte, hogy egész további életére nagyon rossz hatással van ez a könyv, őt tönkretette mint író, és így tovább.

Kaló Flórián: Ezt nekem is mondta, meg volt sértve nagyon.

Rába György: Igen, de ebben közrejátszott azért a közgondolkodás, ami akkor erősen politikai színezetű volt, a politikai színezet elmúlt ebből, de ma is megvan, tudniillik nem irodalmi alkotásnak tekintik, hanem a tényvilágból valónak, mint mindazt, amit olvasnak, és úgy fogták fel az egészet, legalábbis az újságok és főként a központi napilap, hogy itt lelepleztek egy rothadó dekadens világot. És ugye, ha ez így áll, akkor Mátyás Iván leplezte le a Végh Györgyben megtestesülő dekadenciát és halódó, haldoklásra ítélt világot.

Kaló Flórián: Ebből is kiderül, hogy semmit nem értettek az egészből.

Rába György: Igen. No most a politikai színezete ennek ugyan elmúlt, de még a közgondolkodás fennáll. Hogyha valaki leírja azt, hogy én, az nem biztos, hogy nárcizmusra vall és magamutogatásra, hanem valamiképpen meg akarja mutatni önmagában az emberiséget, az adott világot, de ráolvassák annak az én-nek a fejére. Úgyhogy ez is közrejátszott a *Fabulya* utóéletében.

Lator László: Kezdetől fogva benne volt Mátyás Iván prózájában, hozzátartozik az írói világához a rosszmájúság. Az, hogy egy figurát meglát és karikatúrát rajzol róla. A *Fabulya feleségei* ennek iskolapéldája, mindnyájunknak ismerős élő figurák regénybeli változatai jönnek-mennek benne. Rögtön, ahogy kezdődik az a felejthetetlen jelenet, hogy altatót kér, mert fél, szorong a regénybeli Mátyás, ha ugyan Mátyás, de gondolom, hogy legalább valamelyest igen, és akkor Fabulya azt válaszolja, hogy nem adok, legyenek élményeid. A kajánsága! Jól emlékszem rá, nagyon szerette Kálnoky Lacit, Rába Gyurka a tanúja, hogy talán mindenkinél jobban szerette, mégis, emlékszem, nekem többször is elmondta: megírom Lacit, megírom egyszer Lacit – nem írta meg. Vagy talán valahol mégis megírta?

Vidor Miklós: De a nevét azt Álnokyra változtatta.

Domokos Mátyás: Ezt tanúsíthatom, éppen Kálnoky Lacival kapcsolatban. Kálnokyt ugyanis „élőben” cédulázta. Mert valahányszor szóba hozta, hogy meg akarja írni Lacit, mondta is a vezérmotívumokat. Először is volt az a rejtelmes ügy a macskákkal, amikor Laci kitervelte, hogy egy rugós sámfával fogja leütni azt az embert, akit azzal gyanúsított, hogy meg akarja mérgezni a macskáit. – Iván félelmetes memóriával rendelkezett egyébként, kivált ilyen dolgokban, amire neki íróilag szüksége volt...

Lator László: Ez a *Bagyu* nevű hentes volt.

Domokos Mátyás: Igen, ezeket ő elraktározta a memóriájában. – Azt az örült taxizást az éjszakában, és más dolgokat is, de nem írta meg. Egyszer azt mondta – rákérdeztem – : nem merem, nem merem – még cédulák formájában se írta le, mert mikor Iván meghalt, kiderült, hogy a szellemi éléskamráját teljesen fölélte. Nem maradt Iván után kézirat.

Ha szabad két példát mondanom, hogy hogyan alakult át körülötte novellává az élet.. Voltam vele Kölnben néhány napig. Ő külön jött vonattal, és Jutka, a gondoskodó feleség, gondoskodó Jutka, megszervezte, hogy Ivánt minden állomáson várja valaki, és főleg azt nézze meg, hogy rajta van-e még a vonaton, nem vészett-e el utközben? Megérkezett Kölnbe, és szemmel láthatóan elveszette szorongott, holott sikere volt az ő jellegzetes magyar, sőt pesti, sőt józsefvárosi írói világának. Valaki lefordította németre azt a hangjátékot, ami a rádióban is elég nagy sikerű hangjáték volt, *Az árusok tere* – és Bonnban, a könyvtárban volt egy irodalmi est, ahol ezt előadták, Robert Stauer költő vezette be, s komoly sikere volt Ivánnak. Ennek ellenére nagyon elveszettnek érezte magát, ugyanakkor hajthatatlan is volt. Talált második nap magának a dóm környékén egy teljesen iztelen, büztelen jellegtelen svájci vendéglőt, és ott kizárólag bécsi szeleteket evett egy hétig. Nem volt hajlandó mást enni. Mi többiek fölfedeztünk egy kínai vendéglőt, ahol nagyszerű kaják voltak, de arra sem bírtuk rávenni, hogy bejöjjön, s ha semmiképpen sem hajlandó kínai ételeket enni, ott várjon ránk, mert egyébként félt egyedül maradni. Az istennek se bírtuk rávenni, s míg mi bent ebédeltünk, ő kint az utcán ácsorgott a vendéglő előtt a decemberi hidegben.

Talált viszont a dóm mellett egy kávéházat, ez egy neoszeccessziós kávéház volt, ahová minden áldott nap beült Iván. Harmadik napja lehetett kölni tartózkodásunknak, amikor itt adott randevút, odamentem, jött egy kedves, piros blúz-fekete szoknyás kiszolgálólány, én pedig odaszóltam Ivánhoz magyarul: te, kérsz valamit? Erre a hölgy kedvesen rálegyintett: ő, az úr mindig csak egy kávét iszik! Szeretettel, kedvesen. Rögtön törzsvendéggé avatták Ivánt, és úgy is kezelték, szeretetteljes lenézéssel. Ezek rejtelmes dolgok, megmagyarázhatatlanok.

Albert Zsuzsa: Kedvencei, írásainak jellegzetes figurái voltak egyébként a presszós nők.

Karcsai Kulcsár István: Ehhez hadd mondjak el egy anekdotát. Iván köztudomásúlag rémüldözött az utazástól, de hogy-hogynem, mikor még fiatal házas volt, a feleségemmel valahogy rá tudtuk venni, hogy elmenjünk Londonba. Nem volt egyszerű az út, vonattal mentünk, pláne hajóval is át kellett menni Doverig, a lényeg az, hogy megérkeztünk Londont éjszaka. Így kerültünk el egy Flanagan nevű éjszakai bárba, már éjfél fele, ahol mindenféle mulatságos dolgok voltak, például trófeák voltak kitéve, hogy ezt Hemingway lőtte, hát ezt még el lehetett hinni, ezt XXIII. János Pál pápa, ez már gyanús volt, és így tovább, ilyen vicces trófeák, benn a helyiségben pedig egy keménykalapos, ingujjas pasi nagyszerűen zongorázott. Ez az amerikai barátunk italokat rendelt, és mondta, együnk is valamit, talán egy rák-koktélt – mondta –, ami Iván számára valami egészen idegen dolog volt. Odaintette a pincért, angol pincért, és magyarul azt mondta neki, hogy kérek egy paradicsomlevest. A londoni éjszaka közepén. No most, hogy, hogy nem, a pincér – persze lefordítottuk neki – szinte megértette, mert a pincérekkel volt egy ilyen kapcsolata, és arcizma se rezdült meg, igen, uram, mondta, eltűnt, és rövid időn belül megérkezett, és Iván boldogan kanalazta a londoni éjszakában egy félvilági bárban a paradicsomlevest. Mert neki az volt az ismerős.

Domokos Mátyás: Még egy rejtelmes történet: 1992-ben megjelent egy Mátyás Iván novelláskötet a *Századvég* kiadónál, *Tépett füzetlapok* volt a címe, s a megjelenés után körülbelül egy hónappal bejött Iván a Csalogány utcába, akkor ott működött a *Századvég* nagyreményű szerkesztősége két kis szobában, s egyik lábáról a másikra állva, feszengve, végül kibökte, hogy nem lehetne-e lezárni ezt az ügyet? – Milyen ügyet – kérdezték. – Hát ugye most megjelent a könyve, és tegyük pontot a végére. – De hát mit akar? Végül kiderült, hogy a honoráriumot akarja. Meglepődtek, majd megkérdezték, hogy mikor rendezzék az ügyet, Iván azt mondta, kissé feszengve, hogy ő bármikor kész bejönni, amikor a kiadónak alkalmas. Erre a kollégák egymásra néztek, majd egy kis hallgatás után az egyikük kibökte: – Most. Most jó lesz? – Iván, mint aki nem hisz a fülének, rábólintott, – mire kihúzták egy konyhaasztalszerű

bútordarabnak a fiókját, elég sok pénz volt benne, akkor még ezres volt a legnagyobb bankjegy, s komoly honoráriumot kiszámoltak Iván kezébe, amit Iván beletett az aktatáskájába, s azt kérte: most akkor hívjatok egy taxit, mert nem akarok ilyen sok pénzzel közlekedni. – Iván, én elkísérek – ajánlkoztam. Nagyon megörült, lesétáltunk a Batthyány térre, a metróállomáshoz, és ahogy odaérünk, Iván megkért, várjak egy pillanatra, amíg leszalad az illemhelyre. Lement, visszajött, s amikor akarunk továbbmenni a mozgólépcsőhöz, a szívéhez kapott: – Jézus Mária! – Mi bajod van? – Hát hol a táskám? – Hova tetted? Lent hagyta? – Nem, nem, ide letettem a téren a fűbe. – Atyaúristen! Rohanunk vissza, s mint a mesében, csakugyan ott a táska. – Most nekem el kell menni a Józsefvárosi OTP-be. Jutka a lelkemre kötötte, hogy egyenesen oda menjek, taxival s a pénzzel. Elkísértem, nagy tömeg volt, de egy idősebb hölgy, tisztviselő nő észrevette Ivánt, s a kezét összecsapva odakiáltott: Ivánkám! Maga mit keres itt! Kiderült, hogy a hölgy évtizedekkel korábbról, Teleki téri ismeretség.

Vidor Miklós: Ennek a bátyja volt nagy barátja Ivánnak.

Domokos Mátyás: Azt mondja, mit keres maga itt? – Pénzt hoztam. – Maga?! – Igen! – S a Jutka ezt tudja? – Igen, tudja. – No, adja ide gyorsan és menjen haza! És minden bürokráciát mellőzve bevette a pénzt, azzal, hogy az adminisztrációt ő majd elintézi. Szóval ilyen apró csodák és rémületek jellemezték ezt a nem egészen egy órát a Csalogány utcától a József körút 33-ig. Hihetetlen! Csak le kell írni, kész novella ez is.

Vidor Miklós: Nekem van egy negyvenéves történetem, ami szintén nagyon jellemző, ez abban az időben volt, amikor már itt benn voltak a németek, és ment nagyban a behívás, főleg munkaszolgálatra behívás. Egy nagyon kedves barátomat, aki egyben ugyanabba a gimnáziumba járt, ahova én, szintén behívták. – Ki kell menni, el kell kíséreni. Azt mondja Iván: én is veled megyek. Ismerte, de köztük nem volt olyan mélyebb barátság, ezt ő önmaga iránti kötelességének érezte. El is mentünk a Keleti Pályaudvarra, ahol ezrével a bevonulók, rettenetes csomagokkal, és kivírtottunk ketten Ivánnal, mint akiken nincs sárga csillag. Egyszer csak úgy hátunk mögött rákopog a vállunkra egy kalapját egyenesen föltevő és elég jellegzetes pasas: – Jöjjenek velem. Bevitt a rendőrségi irodába. – Maguk eljöttek ide?! Miért jöttek el? – Hát a barátunkat elkísértük. – Nem szégyellik magukat, ahelyett, hogy örülnének, hogy megszabadulunk tőlük, maguk jönnek kikísérni? Közben az iratainkat elkérték. – Sportújságíró! Bölcsészhallgató? Ránk néz, azt mondja: – Tűnjenek el, de gyorsan, mert még meg találok gondolni magamat. Akkor még ilyen lefelé menő lépcsők voltak a Keletinél, és önmagunk előtt és egymás előtt is a pofánkról sült le a bőr, és nagyon gyorsan elbúcsúztunk és szaladtunk, ki erre ki arra.

Rába György: Azért Ivánnak megvolt végig a tudata és az öntudata. Az ötvenes években keringett egy nagyon szórakoztató és ugyanakkor nagyon vigasztaló történet, amely egyszersmind párhuzamot jelentett az akkori értékelés és egy korábbi világnak egy partikuláris értékelése között. Ez volt az ún. „hamburgi listá”-nak a története. A hamburgi listát a cirkuszi professzionális birkózók találták ki. Ők a két világháború között Hamburgban megtartották a kongresszusukat, és megállapították azt, hogy azon a listán ki az első, az aranyérmes, ki az ezüstérmes, ki a bronzérmes és így tovább. Igen ám, de amikor a cirkuszi előadásokat tartották, a közönség nem jött volna be, ha pontosan tudja, hogy az első úgyis megveri a negyediket meg az ötödiket. Úgyhogy megegyeztek egymás között, hogy most te versz meg engem, annak ellenére, s akkor a közönségnek érdemes bejönnie. Tudtuk azt, hogy a hamburgi lista élén nem Kuczka Péter áll, hanem Weöres Sándor. És így tovább. Iván is pontosan tudta, hogy neki a hamburgi listán igenis előkelő helye van.

Jóval később történt, előttem van a kép: a 15-ös buszon utazunk és a pályakezdésünk jutott eszünkbe, Thurzó Gábor, aki közölte őt is, engem is, az *Élet* című folyóiratban, amelynek szerkesztője volt. Akkor szóba hoztam, hogy hiába, Thurzó csinál, amit csinál, és ez nem az a fiatal író, akinek mi megismertük, jöhet nálunk idősebb volt, de hát azért mégis, közölt bennünket, jóakarátú volt, és így tovább. Akkor Iván élesen rám szólt: – Hát közölt minket, mert szüksége volt ránk, és mert tudta, hogy értéket közöl! Megvolt az értéktudata, amiről néha nagyon ironikusan emlékezett meg. Megjelent, ez az utolsó éveiben történt, nem is tudom, melyik írása volt, talán a *Séta egy kalapon*, vagy a *Kabinszűnyogok*, a Művész-presszóban ültünk, és kezdtem dicsérni ezeket az írásait. S akkor hallgatott, hallgatott, s azt mondta: hát köszönöm szépen, örülök, hogy dicsérsz, csak akkor örülnék jobban, ha másokat szidnál. Ebben benne volt az az önirónia, amivel önmagát kezelte, benne volt az az érzés, ami nagyon sok mindenkiben, bizonyára bennem is van, hogy néha görbe szemmel nézem, ha másnak jól sikerült valami, de ezt tessék általános alanynak hallani és tekinteni. Ő is ennek tekintette, ironiával szemlélte önmagát, amikor ezt mondta.

Domokos Mátyás: Ivánnal kapcsolatban mindig eszembe jut az a Kosztolányi-verssor: „egy nagy ismeretlen úrnak vendége voltam”, azzal a kiegészítéssel, hogy Iván egy ismeretlen nagy úr kosztos vendége volt.

Élete és a műve azáltal is szoros kapcsolatban volt egymással, hogy az ő figurái – és Ivánra is értem ezt – nem szenvedtek semmiféle identitás-zavarban. Azok azonosak voltak, nagyon keményen azonosak voltak önmagukkal, s ahogy Iván is mondta, írta is talán: olyanok, amilyenek. Nincs bennük önértékelési zavar.

Kaló Flórián: Közben neki nagy fájdalma volt, hogy kevesen olvassák. Igazán kevesen. Nem szeretett erről beszélni, köztünk egyre többször volt téma ezekben a bizonyos utolsó években, amikor elmondta nekem, hogy kapja ezt a... ő azt mondta, hogy adnak most valami díjat. Hát ez volt a Kossuth-díj. Mondtam: hát ez remek dolog, már csak azért is, mert rengeteg pénz jár vele. – Igen, igen, de hát azt én felváltanám arra, ha annyian olvasnának, mint Móriczot. És ezt komolyan is gondolta. Sajnos, azóta már Móriczot se olvassák. Móriczot egyébként nagyon szerette, nagyon sokra tartotta, különösen a novellista Móriczot. Én még rengeteg mindent tudtam meg Ivántól az irodalomból, hihetetlenül művelt volt irodalmi szinten, miközben folyton büszkélkedett, hogy ő kimaradt a gimnáziumból.

Domokos Mátyás: Schöpflin, aki voltaképpen a magas irodalom számára Ivánt fölfedezte, mert mindig őhöz vitte be a *Tükör* szerkesztőségébe a novellákat (Iván le is írja valahol, hogy Schöpflin megjegyezte, „szorgalmas méhecske, minden héten hoz egy kéziratot”, sokáig nem közölte, aztán végre elfogadta), a bizonyos *Huszzonegyedik utca* című regényről írt egy lektori jelentést. Schöpflin bácsi már gondolom, nagyon beteg lehetett, a címét is rosszul írta, mégis, döbbenetes éleslátással valami olyasmit írt, hogy ennek a regénynek az írója kétségtelenül tehetséges, irodalmi érték, de sohasem lesz átütő sikere. A figuráiról pedig azt írta, hogy hát nem éppen züllött alakok, de közel vannak a züllöttséghez.

Évtizedekkel később Heinrich Böll, aki olvasta *A pálya szélén* című regényt, annak a központi figurájáról, nem merem hősnek nevezni, Csempé Pempéről azt írta, hogy „se nem hős, se nem csirkefogó”. És azt írta az egész könyvről, hogy az előadásmód látszólagos közvetlensége egyfajta igazi írói stílus. Érdekes, hogy ez a két ítélet, kritikai vélemény mennyire összecseng. Egyébként, ha egy szociológus kicédulázná a Mándy-életműből a szereplőket foglalkozás szerint, nagyon érdekes következtetésre lehetne jutni, milyen emberi világot fogott be írásaiban Mándy, amely voltaképpen nemigen jelent meg a magyar irodalomban másutt, sehol.

Vidor Miklós: Ez így van.

Kaló Flórián: Írt például egy darabot *Az ördög konyhájából*. Ami nekem egyik komoly szívfájdalmam volt, hogy a Madách Színházban Pártos Géza kérte, írjon ebből darabot, és mielőtt odaadta a színháznak, Pártoséknak – mindig mindent egy példányban gépelt –, ideadta nekem elolvasni. És azt mondtam: Iván, ennek még sikerszága is van! Ennek még sikere is lehet! Ez nagyon tetszett neki. Aztán Pártos Géza disszidált, és ennyiben maradt a dolog. De épp a múltkor mondta Judit, az özvegye, hogy felhívták a

Madáchból, hogy megtalálták a példányt. Mindig mindent egy példányban gépelt. Két ujjal gépelt és nagyon nehezen és szenvedve. Minden íróban, azt hiszem, ahogy én látom így kívülről nézve, rengeteg mazochizmus van, hiszen szeretnek megszenvedni azért, amit ők csinálnak. Ivánnak erre rengeteg hajlama volt, kéjelegni a saját szenvedésében. Büszke volt arra, hogy ő nagyon nehezen ír. És mindemellett, hogy ennyit dolgozott – és ilyen, ő szerinte lassan, szerintem hihetetlen mennyiségben és gyorsan is –, rengeteget olvasott.

Vidor Miklós: 1946-ban volt valami főispánja Pest megyének, és az összeszedett gazdálkodókból ötvenet, és mi, az Írószövetség révén ötvenen egy-egy Pest megyei gazda vendégeiként lementünk vidékre. Együtt utaztunk Ivánnal, ő Izsákra került, én Soltra. Ezek egymáshoz elég közel levő helyek. Ahogy ő abból a *Vakvarjú* című novellában megírta az 1945 utáni magyar vidék közhangulatát, az egész kiváló.

Domokos Mátyás: Ezt pécezte ki Németh Andor a *Csillagban*, ezt a novellát, azon az alapon, hogy nem ilyen a magyar világ, mert van egy ideológiai elképzelés, sőt ukáz arról, hogy milyennek kell lenni a magyar világnak. Az, hogy nem olyan, az nem számít, – hogy mondják azt? annál rosszabb a magyar világra nézve!

Rába György: Emlgettük ezeket a utolsó írásokat, a *Kabinszűnyogok*, *Séta egy kalapon*. Ebben az történik, hogy képzeletben végigsétál egy kalapon. Megkérdeztem tőle: gondoltál te egyáltalán valamilyen meghatározott kalapra? Azt mondja: de még mennyire! Vas István kalapjára gondoltam.

Domokos Mátyás: Egy sorozatot írt ilyenekből, volt a trafik, uszodák, strandok, ehhez fogható írások nincsenek a magyar irodalomban.

Vidor Miklós: Erről nem is beszéltünk, ez remek sorozat volt. Különösen a *Magukra maradtak* című kötet egészen magas, az elembertelenedés teljes megragadása.

Albert Zsuzsa: Beszéltünk a Teleki téri figurákról, aztán voltak a presszós nők, hol voltak a helyszínei? Az említett uszoda, aztán az Állatkert, és a mozi! Egyébként menekülés is az olvasás, magányos gyerek, mit csináljon, különösen, amikor iskolába sem jár..

Kaló Flórián: Hát moziba jár! Az neki nagy élménye volt, öregkorában is, elnézést kérek tőle most, hogy leoregezem, még a legvacakabb filmeket is megnézte. S aztán persze, megvolt róla a véleménye.

Albert Zsuzsa: Persze, a Bodográf mozi, amikor ő fiatal korában moziba járt, azért az más mozi volt, mint mit tudom én, az olasz neorealista, az más hangulatú dolog volt!

Rába György: De mind a kettőt szerette. A kettőnek nincs ellentéte, és benne semmiképpen nem volt ellentéte, hanem megvolt az a szál, amelyből a korai élmény jött és átváltott a késeibe. Persze, hogy szerette a némafilm korát, ami nem pusztán maga a film volt, hanem – Maga ehhez nagyon fiatal úgyszólván nem élhette át, de én mindenképpen átéltem, a némafilm – ugye, bement az ember abba a moziba, a sötét nézőtérre, tökmagot ropogtatott, valaki zongorázott, jött valaki és parfümöt fújt, valószínűleg ugyanazzal a készülékkel, amellyel a háztartásokban Flytoxot szoktak fújni, a szűnyogok meg a legyek ellen, ez mesebeli történet volt. Ez fölött úgyszólván azzal a filmmel, amit látott az ember.

Kaló Flórián: Különösen a gyerekeknek.

Rába György: Igen. És a némafilmnek megvolt azért a maga sajátos formanyelve, amit az ember egy kicsit iróniával is nézhetett. A későbbi filmekhez azért ez az élmény ágyazott meg Ivánnak.

Karcsai Kulcsár István: Közismert, hogy filmszerűen szerkesztett, és vágásokkal hozta össze a történeteit. Érdekes, hogy volt egy idő, „a siker fényében”, ahogy ő mondta, mikor nagyon sok írását megfilmesítették, és tulajdonképpen nagyon kevés sikerült igazán. Egy van, ami tökéletesen jó, a *Régi idők focija*. Sándor Pál filmje, ott annyira rá tudott hangolódni Iván világára, és Garas Dezső mint főszereplő, csodálatos volt.

Domokos Mátyás: Szállóige is lett, hogy: „kell egy csapat”. Ez a filmnek köszönhetően ment át a köznyelvbe, azt hiszem. Egyébként milyen érdekes, most jut eszembe, hogy erről beszélünk és te szóba hoztad, hogy mostanában Magyarországon is, meg világszerte is divatba jött, hogy régi nagyszerű filmeket újra megfilmesítenek. Ezt Iván évtizedekkel korábban megcsinálta a *Régi idők mozija* írásaiban, de hogyan? Egy óriási, alapvető különbséggel: nem a filmet másolta le korszerű technikával, hanem azt a megfoghatatlan élményt, amit a régi idők mozija gyakorolt a régi idők nézőjére.

Vidor Miklós: Az álom a színházról, ez az egyetlen sikertelen oldala az életének, ami fájt is neki.

Rába György: Azért volt erre is válasza, amikor azt mondták a színművére, a *Mélyvízre*, hogy megbukott – Miért bukott meg? öt teljes előadást megért! – mondta. S ezt minden humor nélkül, öntudatosan, keményen.

Vidor Miklós: Én meg úgy tudom, hogy hetet.

Karcsai Kulcsár István: Én ott ültem Mándy Gyulával, és egy alkalommal elkezdtem tapsolni, a közönség átvette, – azt mondja: óriási, hogy te mit tudsz, ez nagyszerű! Holnap megint itt leszünk. És annál a jelenetnél elkezdtünk tapsolni, akkor is bejött, az a huszonöt ember, aki ott volt, tapsolt.

Domokos Mátyás: Kikívánkozik belőlem, hogy emellett a hányatott élet mellett Iván mindig elegáns volt. Jól öltözött, diszkréten elegáns, öltönyben, nyakkendőben.

Vidor Miklós: De, ha szabad azt mondanom, patinásan volt elegáns. Tehát nem vadonatúj darabokkal, azok enyhén kopott, de jól megcsinált dolgok voltak.

Karcsai Kulcsár István: Azokban a bizonyos ötvenes években, Népművészeti Intézetes időkben, Iván rettentően elegáns volt. Tényleg, a semmiből, mert szegény nagyon nehezen élt.

Albert Zsuzsa: Amikor a Rádiónak dolgozott, az Ifjúsági Osztályon Borusnének, Dereránénak, ezekből írhatta – gondolom jóval utána – a *Csutak*-történeteket, az ifjúsági regényeket.

Vidor Miklós: A *Csutak a színre lép*, az a nyitó darab, az tényleg, mint rádiójáték született meg, és így lett, mondjuk, az a tojás, amiből a többi *Csutak*-történet megszületett, a *Csutak és a szürke ló* meg már film lett.

Karcsai Kulcsár István: Egyébként, ez a bizonyos Népművészeti Intézet, ez a Budai Vigadó épületében volt, azzal szemben volt egy nagyon romos terület és egy füves rét, vagy micsoda, és ott egy szürke ló legelészett. Iván mikor kijött az Intézetből, minden nap láthatta, úgyhogy egész biztos, hogy innen jött ez a szürke ló.

Domokos Mátyás: A szürreális kép nagyon mélyen a valóságban gyökerezett ezek szerint.

Vidor Miklós: Korai novellái közt is van egy *Villám* című, ahol...

Domokos Mátyás: De hát ott van az az *Egyérintő* című novella, Hemingway megnyalhatná a tíz ujját, hogy van megírva a gyilkos habitusa, magatartása!

Albert Zsuzsa: Utána kiderül, hogy nem is volt rá szükség. Ez benne még a plusz.

Domokos Mátyás: Az más kérdés. Paradox stílus ez, rendkívül éles, miközben látszólag elködlő, nagyon pontosan ki van metszve a szavakkal az, amit ő el akar és el tud mondani. Mert nem az az érdekes, hogy mit akar elmondani, hanem *ahogyan* elmondja.

Albert Zsuzsa: Tulajdonképpen benne élt a kor divatos szórakozásaiban, futball, mozi, presszó...

Rába György: Ez nem divat volt. Ez ugyanolyan, mint a mítoszok és a legendák élménye, azoknak a számára, akik ezt szeretik és olvassák. Benne van egy rendszeres, szerves világ, a maga valóságos érzékelhető részleteivel együtt. Ő ezeket a legendákat szerette. A futballban sem feltétlenül magát a játékot, persze azt is, de amikor jellemezni akarta a futballt, azt mondja: tudod, az olyan, hogy amikor az egyik néző kiabál, hogy mit csinál ott az a Szabó kettő, akkor azt mondja a másik: ne beszéljen, az ott a Konrád három! Úgyhogy ezekben benne él egy egész történelmi szakasz, egy társadalmi réteg, sőt egy egész kor adott társadalma.

Kaló Flórián: Mi az, ami a leginkább megkülönbözteti másoktól neked Mándyt? Úgy tudott megírni valamit, mondjuk, azt az asztalt, amit mindannyian ismerünk, még a Teleki térre néző lakásból, azt a hatalmas ebédlőasztalt, ami kiselejtezésre került, amikor Judit átköltöztette őt az új lakásába, ahogy ez az asztal meg tudott sértődni azon, hogy őt ki fogják selejtezni. Tehát, ahogy ő fel tudta emberi tulajdonságokkal ruházni a tárgyakat! Vagy az a szék, amit kiraktak oda a gangra, aminél elesettebb, embervonású széket senki nem írt meg a világirodalomban. A villamos! Senki másnak nem juthatott eszébe, hogy akkor Kossuthot felülteti arra a villamosra, meg Ferenc Józsefet, ezekben ő egészen sajátos, egyedi és abszolút egyéni volt.

Rába György: Ezt a korszakát én is nagyon szeretem, nem mintha a többi nem szeretném. Ez valóban olyan új stílusfordulat, vagy kiteljesedés, vagy továbblépés az ő pályáján, amit nem várt az ember, és nagyszerű. Ha elgondolkozom ezen, hogy mi ennek a gyökere, hogy jöhetett létre, akkor megkockáztatom a következőt: benne alapjában volt egy sértettség a világgal szemben. A nehéz éveket átélte gyerek sértettségé, a fiatalember sértettségé, aki nem érettségizett le. Tudjuk, hogy ebből aztán virtust csinált a történetekben, nekem még azt is mondta, hogy ő az első elemi is megismételte, mert nem tudta kitenni az i-re a pontot. De azért ez munkált benne, és ez a földuzzadt fájdalom vagy lobosodó seb indította, készítette arra, hogy áttegye a világba ezeket a fájdalmakat, ezeket a sérelmeket, és így jutott el oda, hogy tulajdonképpen ezek a tárgyak majdnem mind panaszkodnak, mind valami kicsi tragédiát élnek át a maguk életében, és ebben az ő személyes, hogy úgy mondjam, lírája őlt testet, manifesztálódik, változik valóságos tényé.

Hogy Ferenc József és Kossuth fölül a villamosra, abban pedig az ő történelemszemlélete nyilvánul meg, a történelmet viszont mindig kicsinyítve nézte. Kicsinek, jelentéktelennek, ahhoz képest, hogy mi egy emberi fájdalom éppen ma, mi egy emberi öröm éppen ma, és ezért Ferenc Józsefet és Kossuthot minden további nélkül föl lehet ültetni a villamosra.

Kaló Flórián: Én azt hiszem, hogy végül is az írókat, én most csak az elsőrendűekről beszélek, tehát magát az irodalmat, a győztesek nem igazán érdeklik. Mindig a vesztesek, akikre igazán oda tud figyelni, akiket szeret. Nagyon jól mondod, és ezért csillant föl a lelkem ettől, ahogy elkezdte erről beszélni, a vesztesek szeretete, az elesettek, a szánni valók, az életből kilököttek szeretete, ami átlengi az ő öregkori, hadd mondjam így: líráját.